

Десанка Николић

Београд

eisanu@sanu.ac.rs

Етнокултурне стереотипије у функцији локалних идентитета

У раду се на основу расположивог емпиријског материјала (писани извори, грађа са теренских истраживања у Србији, у периоду од 80-их до 90-их година прошлога века) износе резултати проучавања међуетничких и унутаретничких стереотипија, које се посматрају са становишта њихове улоге у истицању идентитета појединих етничких и других локалних заједница у Србији.

Кључне речи:

етничка група, локални идентитет, стереотипије, етнодемографски процеси, историјска збивања, друштвено-економски фактори, културни типови

Проучавање идентитета у српској етнологији и антропологији бележи током последњих деценија видне резултате. За разлику од испитивања националног идентитета у земљи и у расејању, мање је радова ове врсте о становницима предеоних целина и регионалних етничких заједница у Србији.¹ Истраживања етницитета локалних група занимљива су, између осталог, и по

¹ Крстановић-Лукић Мирослава, *Срби у Канади – Живот и симболи идентитета*, Посебна издања Етнографског института САНУ 36, Београд 1992, 1-240; Павловић Мирјана, *Срби у Чикагу – проблем етничког идентитета*, Посебна издања Етнографског института САНУ 32, Београд 1990, 1-180; Прелић Младена, *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Српски демократски савез, Будимпешта 1995, 5-280; Исти аутор, *Етничка егзогамија и идентитет: пример Срба у Будимпешти и околини*, Гласник Етнографског института САНУ LIII, Београд 2005, 48-51; Жикић Бојан, *Етнокултурна дуалност и (етнички) стереотипи*, Гласник Етнографског института САНУ LIII, Београд 2005, 7-81; Благојевић Гордана, *Срби у Калифорнији*, Посебна издања Етнографског института САНУ 54, Београд 2005, 7-263, и друго; *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*, Посебна издања Етнографског института САНУ 44, Београд 1998, 9-279.

томе што на микроплану истичу њихове етнокултурне посебности, међусобне контакте и сучељавања, настале као последица бројних фактора, а – пре свега – етнодемографских процеса и миграција, затим срединских услова, историјских и друштвених збивања на тлу Србије, али и на другим јужнословенским подручјима у прошлости и данас.

Истраживања регионалних идентитета, посебно у вишеетничким срединама каква је и Србија, показују извесну правилност у томе што идентификовање са сопственом заједницом повлачи за собом дистанцирање од суседних заједница (етничка дистанца). Тиме се истраживач суочава са проблемом стереотипија, под којима се подразумевају, као што је познато, прилично чврста уверења, представе и ставови припадника једне групе о себи и другима, засновани на дихотомији исказаној парадигмом „МИ – ОНИ“.² С обзиром на то да стереотипије имају вредносни карактер, обично се сопственој групи приписују позитивна својства (аутостереотипије), док се друга група вреднује, најчешће, негативно (хетеростереотипије). Разликовањем од друге групе, а поистовећивањем са својом групом, стереотипије подстичу унутаргрупну хомогеност, па би се могло поставити питање о њиховом уделу у очувању групног етнокултурног идентитета.

Иако су стереотипије – и као предмет и као један од приступа испитивањима међугрупних односа – новијег датума, на појаве које се могу подвести под појам стереотипија указивали су већ утемељивачи српске етнологије.

Доситеј Обрадовић, заговорник рационалистичких идеја и родоначелник критичке етнологије, жалио је и негодовао запазивши на својим путовањима по јужнословенским земљама да се „руга комшија комшији, село селу, вилајет вилајету, а сви народи један другоме“.³

Ни Вуку Караџићу, коме припада заслуга што је открио свету језик и културу српског народа, нису промакла подсмешљива имена и надимци међу којима се многи могу сврстати у стереотипије.⁴

И други писци 19. и почетка 20. века, пишући о Србији и њеном становништву, указивали су на необична имена људи, уз погрдне карактеристике које их прате.⁵

² „Стереотипи су сређена, мање-више чврста слика света према којој су се прилагодиле наше навике, способности, укуси, угодности, наде. То може да не буде потпуна слика света, али и слика могућег света“, W. Lippmann, *Public Opinion*, 1922, према: Ђурић Ђ. *Етнички стереотипи ученика на крају основног образовања*, Зборник за друштвене науке Матице српске 55, Нови Сад 1970, 100. Петровић Едит, *Етничке и племенске стереотипије као шаљива форма међу црногорским колонистима*, Рад Конгреса савеза фолклориста Југославије XXXVII, Плитвичка језера, Београд 1991, Бандић Душан, *Етнос*, Етнолошке свеске IV, Београд 1982, 53-54.

³ Обрадовић Доситеј, *Познање људи*, Избор и предговор Константиновић Р., Београд 1971, 66.

⁴ Караџић С. Вук, *Српски рјечник* (1818), Дела Вука Караџића, Београд 1969, 3-928.

Подстицај за истраживање стереотипија, утканих значењски у етнониме и друга локална имена и надимке, пружају богата етнографска грађа, хроничарско-мемоарски записи и књижевни облици фолклорног стваралаштва (пословице, анегдоте, изреке, песме и др.), као и колективно сећање везано за вербално понашање стереотипног карактера, што се и данас у појединим областима Србије користи у живом народном говору.⁶

Циљ овога рада је да на основу расположивог емпиријског материјала изнесем своја досадашња искуства проучавања међуетничких и унутаретничких стереотипија, посматраних са становишта њихове улоге у очувању локалних идентитета испитиваних група.

Имајући у виду етничку прошлост Србије и слојевиту етничку структуру становника, најпре се може говорити о стереотипијама у односу на ишчезавајуће старобалканске родове и племена. Новије околно становништво приписивало им је негативна својства, и чудновата понашања, надевајући им разна имена (на пример, „Стародремци“ у Азбуковици). Међу балканским старинцима познате су, поред других, и „Кулизе“ из југозападне Србије. Сматрало се да су другачијих физичких и психичких особина, у односу на већинско становништво, па су били непожељни и као суседи, и као брачни партнери.⁷

У оквиру етничких процеса треба споменути и чињеницу да су честе административно-управне поделе територија, масовна кретања становника и њихова међусобна укрштања условљавали етнички, културно и верски неиздиференциране групе становника, а што је послужило као основа за развијање међусобних стереотипија. Припадници једне такве неидентификоване заједнице били су „Шијаци“. Према Вуковим записима, Херцеговци су Шијацима називали све Србе који не говоре ијекавским наречјем, док су Сремци и Бачвани под Шијацима подразумевавали Херцеговце, Далматинце и Хрвате. „У Србији се кашто увече састану“, бележи Вук, „Ерцеговци и Шијаци (као на пример на косидби), па се читаву ноћ надговарају; Ерцеговци приповиједају о Шијацима што гођ човек може луђе и смијешније измислити, а тако опет Шијаци о Ерцеговцима.“⁸

⁵ Милићевић Ђ. Милан, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 430-432; Цвијић Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље I и II*, Београд 1966, 166.

⁶ Погрдне и недолучне речи упућене некој особи, уколико су изговорене у шали, не сматрају се за увредљиве. Називају се најчешће, „дирке“, јер им је и смисао у задиркивању. Обично су се препричавале на „седелкама“, раније у селу, а данас и у градској средини, изазивајући смех код присутних (грађа са теренских испитивања у ужичком региону, обављених 1989. године).

⁷ До педесетих година прошлога века о Кулизама се говорило да нису поштовали све православне свеце, осим Светог Мрату. Усмена традиција их је повезивала са Вуком Бранковићем сматрајући их турским улизицама, који су волели и да украду. Павловић Радослав, *Кулизе, порекло и старина*, Гласник Етнографског института САНУ I/1-2, Београд 1952, 9-34.

⁸ Карацић С. Вук, *Српски рјечник*, 916, под: Шијак.

С друге стране, многе стереотипије везују се за историјску прошлост Срба. Ту, пре свега, мислим на период османлијске владавине, из којег времена су преостали етноними „Власи“ за Србе, и „Балије“ за Турке. Њихов међусобни однос неповерења, однос победника и побеђеног, повлашћеног, и подвлашћеног сачуван је у бројним пословицама које је објавио Вук Караџић.⁹

Међуетничке стереотипије из српско-хрватских односа најизраженије су на просторима некадашње Војне Границе, а настале су услед разлика у друштвеним статусима и религији ових етнија. Два народа која су вековима живела у непосредној близини, с обзиром на неједнаке услове живота, прерасла су у два ентитета. Тако су и после укидања Границе остали називи „Граничари“ и „Милитари“ за Србе, док су Хрвати са подручја тзв. грађанске Хрватске („Провинцијал“) прозвани „Паори“, и „Ланцмани“.¹⁰

Из истог периода остао је и термин „Шваба“ за Немце које су Срби Граничари прихватили као миран и вредан народ. Међутим, изједначавани са „Пречанима“, под којима су се подразумевали сви народи који су се у Србију кнеза Милоша досељавали из „прека“, односно из крајева изнад Саве и Дунава, добијали су од стране патријархално васпитаних српских варошана подсмешљиве атрибуте, попут оних о надменим људима, „Европејцима“ извештаченог понашања и говора.¹¹ Међутим, по схватањима Шумадинаца, „Швабе“ су познате као добри мајстори који су „измислили“ машине, док су „Швабице“ сматране за добре куварице.¹²

Међуетничке стереотипије Срба, као већинског становништва, и локалних заједница у разним деловима Србије говоре у прилог и позитивног и негативног вредновања тих група.

У такве заједнице спадају, на пример, Власи (локално „Влауце“), особени српско-влашки етнокултурни амалгам у источној Србији. О њима се говорило да су плашљиви и непоуздани, али исто тако и то да лепу девојку може да роди само Влахиња.¹³

⁹ Пословице пејоративних значења о Србима и Турцима, пропраћене Вуковим тумачењима: „Псује као Влах с'коца – Човек који је набијен на колац не бојећи се никаквог већег зла псује Турцима не би ли га убили“, „Не уједини Боже Влахе!“ – Тако се Турци моле Богу; „У Турчина вјера на кољену!“ – Не можеш се ослонити на веру и реч; Караџић В., *Српске народне пословице*, Београд 1969, 287, 235, 308.

¹⁰ Николић Десанка, *Одевање граничара Војне крајине у XVIII и XIX веку*, Српски етнографски зборник, ХСГ, Одељење друштвених наука САНУ, Живот и обичаји народни 37, Београд 1978, 50, 195; Murray E. Despalatović, "Measuring" historical change *Etnographic sources*, *Etnološki pregled* 25, Zagreb 1989, 58.

¹¹ Каниц Феликс, *Србија земља и становништво I*, Београд 1985, 261, 286.

¹² Петровић Ж. Петар, *Живот и обичаји народа у Грузији*, Српски етнографски зборник LVIII, Одељење друштвених наука САНУ 26, Београд 1948, 503-504.

¹³ Исто, 503-504; Мање присуство негативних стереотипија Срба о Власима у Источној Србији резултат је ближих контаката, па и биолошког прожимања ових етнија. Више о томе: Пантелић Никола, *Друштвени живот у Неготинској Крајини*, Неготинска Крајина, Гласник Етнографског музеја 31-32, Београд 1969, 306.

О Цинцарима, заслужним за формирање грађанског слоја у Србији, уврежено је мишљење да су, уз то што су способни трговци, истовремено „велике тврдице и среброљупци“. Постоји прича о Цинцарину који је упалио свећу и ставио је у лимену пећ, па се тако грејао да би уштедео дрва за ложење.¹⁴

И Јевреји (локално „Чивути“) су у централној Србији оцењивани као добри трговци. Да је Јеврејин раније био чврсто везан за трговачки позив, то илуструје једна истина, преоштра стереотипија на граници предрасуде, која говори о томе да је био спреман и жену да прода само да би трговао. У том смислу би требало схватити Вукову изреку о томе да када „Чивутин осиромаша он премеће тефтере (трговачке књиге задуживања) гледајући ко му је што дужан.“ Разлог за извесно дистанцирање српског народа од Јевреја, по Вуку, јесте и тај што им се, иако спадају у побожан народ, вера „разликује од вере Срба.“¹⁵

О Ромима је раније међу Србима било највише негативно усмерених стереотипија. Оцењивани су као плашљиви, грамзиви, прљави и немилосрдни. Такве ставове Вук Караџић преноси посредством бројних изрека, као што је, на пример, и ова: „У Циганке црн образ, али је пуна торба!“¹⁶ Међутим, постоје и похвале, па се позитивно оцењују ромски смисао за музику, песму и игру.¹⁷

Као мањинска група, посебно су занимљиви Шопови. О њима, осим подсмешљивих стереотипија, има и потврда да им је ношња лепа, говор – специфичан, те да су познати као добри играчи. У српским жупама на Косову, у Средској и Сиринићу, Сретчани Сиринићане називају Шоповима. Истичући своје позитивне особине као критеријуме за упоређивање са Сиринићанима, Сретчани – истина, више шалећи се – воле да кажу: „Шопови су назаднији од нас!“ или „Иде ко Шоп у маглу“, ако желе да истакну своју сналажљивост, и способност оријентације. Сиринићанима су познати такви ставови Сретчана, али не реагују на њих љутито него са осмехом, узвраћајући им истом мером, па их тако именују „Торбешима“, јер наводно иду у печалбу са тканим торбама.¹⁸

Овде је важно истаћи да се идентификовање Сиринићана са Шоповима као етничком групом не може сматрати валидним без прецизнијих истраживања, утолико пре што присуство Шопова на просторима Космета

¹⁴ Исто.

¹⁵ Караџић В., *Народне пословице*, 277.

¹⁶ Исто, 297.

¹⁷ Петровић Ж. П., н. д., 504.

¹⁸ Николић Десанка, *Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе, Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска – антропогеографске, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*, Посебна издања Географског института САНУ „Јован Цвијић“ 40/II, Београд 1995, 179-130.

није сигурно потврђено.¹⁹ Негативни ставови Сретчана према Сиринићанима (уз коришћење назива „Шопови“) могли би се разумети као субјективно доживљавање суседне групе од које се требало дистанцирати.²⁰

Осим овог примера, постоји више случајева који говоре о томе да се иза стереотипизираних шала крије реалност друштвене комуникације, која се састоји у борби за опстанак и задовољавање очекиваних жеља, чак и када су, као што смо видели, у питању становници истога етничког порекла. Насупрот томе, удаљеније групе и народи представљају идеал коме треба тежити и остварити га.

Просторни критеријум при подстицању локалних идентитета посредством стереотипа евидентан је и на нивоу насеља (па и у оквиру истог насеља), што илуструју следећи сатирични стихови, настали међу сељанима београдске околине:

Рипањ село, та то ти је варош,
У њему су пашали девојке.
Саме суде, саме пресуђују,
Свако вече по једна утече!

Или:

Врчин село, варошка касаба,
Седам кућа, а осам бунара,
Па им опет жене неопране!²¹

Овде је на делу, према Фројду, „нарцизам малих разлика“, који се испољава у тежњи локалне заједнице да своје особености, у односу на сличне суседе, нагласи па и преувелича, како би се ова заједница што оштрије одделила од њих, а ојачала своју унутаргрупну хомогеност.²²

Наредни текст је посвећен двома предеоним целинама (Гора и ужички крај), чији су локални идентитети умногоме одређени етнокултурним стереотипијама. Када је реч о Гори, има се у виду очување етничког идентитета у односу на друге етнокултурне групе, док ужичке Ере репрезентују локалну самосвест становника тога краја у оквиру истог (српског) етноса.

¹⁹ Цвијић Ј., н. д., 472-473.

²⁰ Хетеростереотипије на релацији Средска – Сиринић настале су (иако су у питању две суседне жупе са претежно српским становништвом), вероватно, за време турске власти, када је у случајевима крвне освете довољну казну представљало протеривање кривца и његове породице из Сиринића у Средску. Исто тако, постоји још увек живо сећање Сретчана на некадашњи сукоб са Сиринићанима око испаше, који се завршио судским процесом (Николић Д., *Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе*, 180).

²¹ Милићевић Ђ. М., н. д., 120.

²² Требјешанин Жарко, *Појмови и теорије навионалног карактера у српској етнологији*, Етнопсихологија данас, Београд 1991, 106.

Гора се простире у јужном делу Космета, чије је становништво (године 1991. у 19 насеља) муслиманске вере, српског језика и порекла, познато као печалбари, трговци и занатлије (претежно посластичари).

Међу идентитетским ознакама стереотипних значења поменућу језик, затим ношњу и карактеролошке особине становника.

Горани и данас негују свој тајни језик (подоблик горанског дијалекта), чија је сврха унутаргрупно споразумевање, с тим да садржај разговора остане недоступан другоме. Тако овај „језик“ врши важну улогу у очувању заједничких интереса (пре свега економских) припадника горанске заједнице. Изражавајући у улози стереотипија опрезност према онима који би те интересе могли да угрозе, самим тим се оваквим језиком штити идентитет групе.²³

Познато је да ношња својим симболичним својствима врши функцију идентификовања етничких заједница. Тако је и бело-мрка ношња балканских сточара и печалбара, украшена црним гајтанима, омогућавала Горанима да се слободно крећу по некадашњој турској држави, јер се у суштини нису по њој разликовали од Албанаца. У то време притисака и несигурности, изједначавањем по изгледу са јачим и моћнијим (мимикрија), ова ношња је – скривајући онога који ју је носио – обезбеђивала лични интегритет, али и групну самосвест.²⁴

Посебно се осврћем на један део женске ношње који и данас врши важну идентитетску улогу. То је „терлик“, који свекар по свођењу младенаца дарује невести, обележавајући на тај начин њен нови статус, статус удате жене. Идентитетска улога терлика долази до изражаја, прво, када Горанка пресељена у град не напушта овај део ношње све док не превазиђе све фазе свога прилагођавања, потенцирајући тако несродност са новом средином, и, друго, приликом посета завичају, јер иако је прихватила грађански начин одевања, радо обуче терлик да би својима показала да се не разликује од њих, односно – да им и даље припада (село Брод).

Карактеролошка обележја такође се могу уврстити у идентификујуће одреднице групне припадности, нарочито када су у питању мање заједнице, као што је Гора. Једна од најизраженијих особина коју Горани најпозитивније вреднују јесте радиност, подразумевајући ту не само физички рад, већ и пословност, предузетништво, другим речима – умеће да се стиче радом, продајом и трговином. Треба додати и склоност ка штедњи и чуварности, коју Горани такође цене. „Ми шпарамо, не арчимо паре, јер наш је живот тежак“

²³ Наводим један анегдотски запис из живота мајстора посластичара. Односи се на комуникацију мајстора и његовог помоћника „Чирака“, и гласи: Газда у присуству муштерије за кога није знао да ли је платио, а послужен се припремао да изађе из радње, да га овај не би разумео, упита помоћника: „А ти вапцаја?“ – „Да ли ти је платио?“ Тиме га је подсетио на радну обавезу, а и себе обезбедио од финансијске штете (Брод) – Николић Д., *Етнокултурни стереотипи Горе и Средачке жупе*, 169-170.

²⁴ Исто; Цвијић Ј., н. д., 441.

(село Диканце). Горани се представљају истраживачу као људи развијеног смисла за самоконтролу и умереност у опхођењу. Истовремено, Горанин држи и до свог професионалног и људског достојанства, о чему говори и ова изјава: „Нећу да праим ћепазе на занает!“, што значи „Нећу да брукам занат!“, тј. „Нећу да се понижавам“ (Драгаш).

Из таквог менталног склопа Горана произашле су и хетеростереоти-пије према другим групама: према Албанцима из суседног Опоља и Сретчанима, као и према муслиманима из Босне. Када је реч о односу према муслиманима, новија истраживања су открила да се горанска етничка група по свом културном и етнопсихичком ентитету „разликује од свих осталих муслиманских популација у земљама претходне Југославије“.²⁵

У којој мери су Горани, с обзиром на своје посебности, развили осећај међусобне присности и привржености своје крају, то потврђује и термин „нашинци“, како се међусобно оловљавају, без обзира на то где се налазили изван свога завичаја.

Поменућу још једну предеону целину у Србији чије је становништво, умногоме, захваљујући посредничкој улози стереотипија, до данас очувало своју локалну посебност.

У питању је старовлашко-златиборски крај, са становништвом познатим по етнониму „Ере“. Пореклом се везују, претежно, за Херцеговину (зато Хере или Ере, Ерцови), матичну област исељавања динарске миграционе струје, којој припадају и сами. У етнодемографском смислу, за ово подручје је карактеристична локална покретљивост становништва, без масовних усељавања. Та компактност утиче на релативну очуваност наслеђене етничке структуре, па самим тим и на локалне особености у обрасцима понашања људи.

Ере припадају старовлашкој културној зони у Србији. Препознатљиви су по разбијеном типу насеља и кући брвнари, затим по ношњи са типичном сточарском кабаницом, у музици – по дијафоном певању „на вик“, по пословичком говору и беседништву, као и по бројним шaljивим причама.²⁶ Осим поменутих културних елемената, битних при одређивању локалног идентитета Ера, неке од извора стереотипија које тај идентитет подстичу требало би потражити и у њиховом некадашњем бављењу кирицилуком, специјалном врстом караванске трговине и преноса добара. Приликом тих дугих, често неизвесних путовања кроз Србију, Ера је сусретао припаднике других етничких заједница, а у већини случајева – представнике власти и

²⁵ Радовановић Милован, *Горанци – Горани (горански муслимани), Прилог расправи о генези етничког идентитета*, Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска, антропо-географско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, Посебна издања Географског института САНУ „Јован Цвијић“ 40/II, Београд 1995, 13-14.

²⁶ Рад VIII конгреса Савеза фолклориста Југославије, Београд 1961: Барјактаровић Мирко, *Етнолошки поглед на област Титовог Ужица*, 95-107; Петровић Радмила, *Народни мелос области Титовог Ужица*, 95-107; Кнежевић Миљивоје, *Ужичка народна беседничка проза*, 155-159.

„варошке госпде“, који су га понижавали, исмевајући његову неукост и сиромаштво. У борби за своја права, па и за личну корист, Ера је примењивао следећа правила понашања: прво се правио невешт, а затим би – на себи својствен начин – лукавством, сналажљивошћу и духовитошћу, односно – познатим ерским шеретлуком, својом доминантном психичком особином, успевао да „казни“ хвалисавост, себичност и осиноност оних који су му се замерали. У том настојању да сачува лично достојанство, али и да се окористи, Ера је, захваљујући ставовима који се могу идентификовати као стереотиције, развијао свест о себи. То потврђују и следеће анегдоте:

Ера прилаже свој део

Договорили се Сремац, Лала и Ера да праве заједнички ручак и шта ко да донесе.

Сремац рече: Ја ћу донети вино.

Ера рече: Ја, вала, немам шта донијети, него ћу вам довести свога брата да нам свима прави друштво.²⁷

Ера псовао капетана

Седео Ера у кафани па се почео разметати:

– Их што ономад исповах капетана!

Селјаци га упиташе:

– Како си смео да га псујеш, могао те је, болан, ухапсити?

– Е, ухапсио би он мене да је могао, јер ја сам га псовао на Забучју, а он је остао у Ужицу, похвали се пркосно Ера.²⁸

Ера и адвокат

У некој гужви нађе се и Ера, па га полиција спетља са осталима у хапс. Узме Ера адвоката, а овај га посаветова да се прави луд и звижди кад га буду саслушавали. Изведу Еру на саслушање, а он почне да звижди: тако једном, тако други пут, па и трећи. Полиција, мислећи да је луд, диже од њега руке, и пусти га да иде својим послом. Ера пође у варош, а ево ти адвоката за њим и затражи награду за савет. Ера правећи се луд, окрене се адвокату, почне да звижди, а затим продужи пут.²⁹

Могло би се рећи да је Ера, примењујући такав „одбрамбени механизам“, постепено прерастао у локалног, фолклорног јунака, па и у културни тип, репрезентујући друштвену и културну средину из које је

²⁷ Ђенић Љубиша, *Етнографски записи – прилог грађи за етнографско проучавање Златибора*, Чајетина 1980, 243 (рукопис).

²⁸ Ђенић Љубиша, *Срске мудролије*, Ужичке вести 850, новембар 1963.

²⁹ Исто, 863, фебруар 1964.

поникао. Стереотипије других о њему, као и оне које сам ствара о себи и другима, и у данашње време потхрањују самосвојност Ере, популарног и изван ужег завичаја.

Мада овај текст није исцрпео све могућности у доказивању узрочно-последичних веза између локалних идентитета и стереотипија, досада доступна емпиријска грађа указује да на ту међузависност треба рачунати. Као поткрепљење ове претпоставке, образлагане у претходном тексту, навешћу још неколико разлога:

1. Сматра се да су стереотипије настале да би задовољиле човекову потребу за класификовањем појава, како би их боље разумео, као и свет и околности које га окружују. То је изазов и за етнолошко-антрополошка изучавања, о чему сведоче радови аутора који су се досада огледали у бављењу овом тематиком. Познато је да стереотипије спадају у феномене субјективног карактера, али када се примењују у истраживању етничитета (у овом случају – локалних), сматрам оправданим њихово допуњавање факторима из објективног света (економија, друштвена средина, историјска збивања). У том контексту поменути су и етнодемографски процеси, а с тим у вези и динамика прилагођавања досељеника, контакти затеченог и придошлог становништва и слично, што све више или мање погодује стварању стереотипија;
2. Показало се да су за одржавање и неговање идентитета локалних заједница пресудне друштвена клима која влада међу тим заједницама и економска основа на којој се гради идентитет. То је код неких група било одлучујуће (на пример, подела земљишта између група) за појаве хетеростереотипија, чиме се потврђују ставови Фредерика Барта (Frederik Barth) о економским узроцима за постављање етничких граница између локалних група;³⁰
3. Особености којима се „заштићује“, односно разграничава од других, првенствено суседних заједница, група гради на културним симболима (ношња, игра, прозни фолклор, језик итд.), као и на својим карактеролошким обележјима. То је дошло до изражаја не само при неговању групног идентитета, већ и при формирању локалних културних типова, па и типске личности (Горанац, Ера) која репрезентује ту групу;
4. Битна одлика начина испољавања међугрупних стереотипија јесте изражавање кроз хумор, и то у скали од благе пошалице и подсмеха до поруге и сатире. Поставља се питање: која је од ових врста хумора одлучујућа у међугрупним односима? Да ли хумор треба да потисне неизвесност у спорним контактним ситуацијама, или кроз шалу треба да се смањи међугрупна напетост у циљу ефикаснијег комуницирања? Да ли

³⁰ Supek Olga, *Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji*, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, Dolenjske Toplice 3-5 XI 1988, 45; Barth Frederik, *Ethnic Groups and Boundaries*, The Social Organization of Culture Difference, Boston 1983.

се, пак, хумором тежи ка моралној поуци и превазилажењу порочности, или је он само људска потреба да се насмеје и развесели? Ниједну од тих улога хумора не би требало искључити, јер свака доприноси одвијању међугрупне социјалне контроле;³¹

5. Иако стереотиције спадају у појаве дугог трајања, са тенденцијом ка понављању и аутоматизму, ипак се и преиначавају под утицајем нових ситуација и животних потреба група.³² Њихово превазилажење у обрасцима међугрупног понашања ишло би, претпостављам, упоредо са праведнијом расподелом извора за егзистенцију људи, као и са већим разумевањем етнокултурних специфичности етнџа.

Тако схваћен проблем међусобне повезаности локалне заједнице и стереотиција, о чему је у тексту било речи (уз сумарни пресек досада урађеног на том пољу у појединим регионима Србије), истовремено отвара бројна питања на која тек треба пружати одговоре.

³¹ Љубоја Гордана, *Етнологишки приступ вицу – проблеми етничке дистанце*, Рад Конгреса савеза удружења фолклориста Југославије XXXVII, 378.

³² Бромлеј Јулијан, *Очерки теорије етноса*, Москва 1983, 157.

Desanka Nikolić

Ethno-Cultural Stereotypes in the Function of Local Identities

Key words:

ethnic group, local identity, stereotypes, ethno-demographic processes, history, socio-economic factors, cultural types

The paper discusses various problems in regional identities of ethnic and other groups in Serbia. According to the author, a forming and maintenance of local identities is under a heavy influence of stereotypes held by one group towards the other, neighboring groups, where ethno-demographic, historical and socio-economic features also play the role. Cultural and character features of a group stand out as markers of the group homogeneity; these markers also serve to differentiate a group from another, while humor is cited as a primary way to express a stereotype.

The author further discusses long lasting and slow changes in stereotyping, and argues that stereotypes could be overcome with a more even distribution of existential means along side better understanding of ethno-cultural characteristics of an ethnicity.

The research in Serbia confirms inter-dependency of local identities and stereotypes; this, in turn, creates conditions for forming cultural types of population (in this case the Goranci and Era) which represent local cultures and carriers of local identities.